

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ПРОВЕДЕННЯ
ФОНЕТИЧНОГО РОЗБОРУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В УМОВАХ ДІАЛЕКТНОГО СЕРЕДОВИЩА**

УДК 378:004

Марія Лавренова, кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри теорії та методики початкової освіти
Мукачівського державного університету

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО
ПРОВЕДЕННЯ ФОНЕТИЧНОГО РОЗБОРУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В УМОВАХ ДІАЛЕКТНОГО СЕРЕДОВИЩА**

Стаття присвячена проблемі підготовки майбутніх учителів до проведення звукового та звуко-буквеного розбору в початкових класах на уроках української мови в умовах діалектного середовища.

Ключові слова: молодші школярі, урок української мови, звуковий і звуко-буквений розбір, діалектне середовище.

Літ. 6.

Мария Лавренова, кандидат педагогических наук,
старший преподаватель кафедры теории и методики начального образования
Мукачевского государственного университета

**ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К
ПРОВЕДЕНИЮ ФОНЕТИЧЕСКОГО РАЗБОРА НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО
ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ ДИАЛЕКТНОЙ СРЕДЫ**

Статья посвящена проблеме подготовки будущих учителей к проведению звукового и звуко-буквеного разбора в начальных классах на уроках украинского языка в условиях диалектной среды.

Ключевые слова: младшие школьники, урок украинского языка, звуковой и звуко-буквенный разбор слова, диалектная среда.

Maria Lavrenova, Ph.D. (Pedagogy), Senior lecturer of the
Theory and Methodology of Primary Education
Mukachevo State University

**TRAINING THE TEACHERS OF PRIMARY SCHOOL TO DO THE PHONETIC
ANALYSIS AT LESSONS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN TERMS OF DIALECT
ENVIRONMENT**

The article is devoted to the training the future teachers to conduct sound and sound-letter analysis at lessons of the Ukrainian language in dialect conditions environment in primary school.

Keywords: junior pupils, the lesson of the Ukrainian language, sound and sound-letter word parsing, dialectal environment.

Постановка проблеми. Питання професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів було й залишається одним із найактуальніших. Вимога сьогодення – забезпечення освітньої сфери фахівцями, здатними на високому професійному рівні здійснювати навчально-виховний процес у закладах освіти різних рівнів і типів.

Завдання початкового курсу української мови – прищепити учням осмислене ставлення до мовних фактів, навчити їх орієнтуватись у мовних структурах; сформувати науково-правильні уявлення з фонетики і графіки, лексики, словотвору, граматики.

Молодший шкільний вік вважається найбільш сприятливим періодом для становлення мовної особистості за всіма рівнями компетенції. Саме цей вік найбільш відкритий для розвитку і

вдосконалення мовленнєвої культури, складовою якої є вимовна. Однак засвоєння норм літературної вимови ускладнюється в разі одночасного вивчення кількох мов (української, угорської, румунської) та побутуванням материнської мови на Закарпатті, їх контактами на рівні комунікації. З огляду на це особливої актуальності набуває й така проблема, як врахування негативного та позитивного впливу рідної (діалектної, або материнської) мови у формуванні орфоепічних норм українського мовлення [5].

Шкільна практика знає немало вправ для засвоєння основ фонетики, граматики. Більшість з них можна об'єднати назвою мовний розбір.

Аналіз останніх досліджень. Проблемою мовних розборів на уроках української мови займалися Б.І. Бондар, М.С. Вашуленко,

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ПРОВЕДЕННЯ
ФОНЕТИЧНОГО РОЗБОРУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В УМОВАХ ДІАЛЕКТНОГО СЕРЕДОВИЩА**

Г.П. Коваль, С.І. Дорошенко, Г.А. Чуйко, Н.О. Воскресенська, Н.І. Деркач, П.С. Жедек, О.Ф. Коломійченко, О.Г. Лубчук, Т.М. Пальчик, Н.І. Тоцька, О.Н. Хорошковська.

В основі теоретичного матеріалу покладено дослідження сучасних лінгводидактив М. Вашуленка, М. Захарійчук, М. Наумчук, К. Пономарьової, Г. Коваль, Н. Деркач.

З уведенням нового Державного стандарту початкової загальної освіти (2011) у галузі “Мови та літератури” змінилися підходи до навчання української мови. Навчальні програми побудовано на засадах особистісно зорієнтованої парадигми освіти, систематичного і компетентнісного підходів, що зумовлює відповідний відбір змісту і чітке визначення результативного складника його засвоєння. Підкреслено, що основна мета вивчення української мови полягає у формуванні ключової комунікативної компетентності молодшого школяра, яка виявляється у зростанні вміння користуватися всіма видами мовленнєвої діяльності. У цьому процесі важливе місце займає мовний розбір, оскільки він сприяє формуванню культури усного і писемного мовлення [4].

Мета статті полягає в теоретичній розробці та практичних рекомендаціях підготовки майбутніх вчителів початкових класів до проведення мовного розбору на уроках української мови в умовах діалектного середовища.

Виклад основного матеріалу. Сучасна наука про мову глибоко вивчає форми існування мови – найважливішого засобу спілкування людей. До суспільно зумовлених форм національної мови належать літературне й діалектне мовлення, які перебувають у складних діалектичних відношеннях і взаємозв'язках.

В наш час діалекти залишаються основним засобом спілкування для більшості населення. Проте з розвитком освіти, піднесенням культури розширюється соціальна основа літературної мови, а це, в свою чергу, спричиняє виникнення територіальних, просторових різновидів літературної мови [5].

Найпомітніші в системі літературної мови залишки діалектної вимови, яка тримається здебільшого постійно у представників певного діалекту, навіть коли вони давно не відчувають на собі безпосереднього впливу діалектного середовища. Наприклад, представників північного наріччя української мови з властивим йому виразним “аканням” завжди можна відрізнити в колі людей, які володіють літературною мовою.

Для представників південно-західного наріччя

характерне на відміну від сучасної літературної норми послідовне оглушення дзвінких приголосних у кінці слів і складів.

Літературне мовлення характеризується, зокрема, наближенням **е** до **и** та **и** до **е** в ненаголошених позиціях; на відміну від нього вимова, властива південно-західному наріччю, пов'язана з послідовним переходом **е** в **и** в будь-якій – наголошеній чи ненаголошеній – позиції. Легко пізнати також представників південно-східного наріччя за м'якою, палаталізованою вимовою шиплячих [6].

У закарпатських говорах зберігається фонема заднього ряду [ы], яка вживається дітьми після задньоязикових приголосних і звуків [р], [л] та заміняє український звук [и]: [гь'нути] *гинути*, [кь'снути] *кіснути*, [хь'трый] *хитрий*, [дыв'а] *дрова*, [слыз'а] *сльоза*, [сын] *син*, [л'ь'сий] *лісий*, [р'ь'ба] *риба*, [м'ь'ло] *мило* тощо. Значного відхилення має відкритий характер фонему [о] перед складами з голосними о, а, е: [око], [короба], [заул'а]; перед голосними і, у, у та м'якими приголосними виступає її позиційний варіант закритий /о/: [уоц'і] *в оці*, [огу'рок] *огірок*, [кож'ух] *кожух*. Замість етимологічного [о] в новозакритих складах тут виступає [ў]: [вўс] *віз*, [нўс] *ніс*, [рўс] *ріс*, [л'ўт] *лід*, [сўл'] *сіль*. Звуження **е** в **и**, незалежно від наголосу, перед голосними [і, у, и] та м'якими приголосними звуками: [п'ершый, п'ерша; п'урші – мн.], [дин'] *день*, [зимл'а] *земля*, [на нўб'і] *на небі*. Досить помітне відхилення від українського літературного мовлення спостерігається при асиміляції [и] до [і], без пом'якшення попереднього приголосного: [сўний – сін'і], [сўвий – с'ів'і] [5].

Лише закарпатські говори мають таку особливість, як перехід початкового наголошеного [о] в [у, ў]: [на ўр'іс'і] *на горісі*. Збереження в багатьох словах [и] на початку слова: [игл'а] *голка*, [Иру'на] *Ірина*, [ўскра] *іскра*, [ўншак] *інакше*, [имн'а] *ім'я*, [ит'у] *іти*, [им'іти] *зловити*, [Игн'ат] *Гнат*. Збереження м'якості приголосних [р']та[ц'] в усіх позиціях: [р'аб'ўй] *рябий*, [тип'ур'] *тепер*, [кос'ар'] *косар*, [в'ур'х] *верх*, [п'екар'] *пекар*, [цар'] *цар*, [ц'атка] *цятка*. Але перед [і] приголосний [р] ствердів: [рік'а], [ріпа]. Відсутність протетичних приголосних: [ўлиц'а] *вулиця*, [о'ріх] *горіх*, [о'гін'] *вогонь*. У багатьох словах зустрічається вторинний [н] після історично м'якого [м'] перед а, е: [с'імн'а] *насіння*, [памн'ат'] *пам'ять*, [мн'асо] *м'ясо*, [памн'ат'ати] *пам'ятати*, [мн'ата] *м'ята*, [мі'ач] *м'яч*, [ч'амн'аний] *ввічливий*. Зберігся вторинний [л']

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ПРОВЕДЕННЯ
ФОНЕТИЧНОГО РОЗБОРУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В УМОВАХ ДІАЛЕКТНОГО СЕРЕДОВИЩА**

після історичного м'якого [в]<[у]: [здôрôул'а] *здоров'я*, [кôрôул'ачый] *коров'ячий*, [слиул'анка] *домашня горілка із слив*. Занепад $\ddot{y}$ <в перед у, $\ddot{y}$ <о в новозакритому складі: [вуц'а] *віця*. Наявність асимілятивних змін приголосних: н'с'к>н'ц'к [пán'ц'кый] *панський*, [сил'án'ц'кый] *селянський*, [христиján'ц'кый] *християнський*, [пирич'ún'ц'кый] *перечинський*, рл>лл [челлэный] *червоний*, [челленіц'а] *грунт червоного кольору*, дл>лл [пүүллий] *поганий*, дн>нн [пуннимати] *піднімати*, бм>мм [умы'ти] *обмити*. Іменники середнього роду з давнім формантом – б'є характеризуються чергуванням приголосних в основі, відсутністю їх подовження, з винятковим переходом е>і у дериватах від дієслів із суфіксом –н–, кінцевим –'а “вôжін'а” – *возіння*, “хôжін'а” – *ходіння*, “сажін'а” – *садіння* [5].

Завдання підвищити у вузі якість професійної підготовки студентів з курсу “Методики навчання української мови” передбачає піднесення не тільки теоретичного рівня, а й посилення практично-методичних умінь, необхідних учителю для навчання рідної мови в початкових класах, розвитку його самостійності, інтересу до творчої діяльності.

Професійно-методична підготовка вчителя складається із засвоєння ним теорії навчання молодших школярів рідної мови та оволодіння уміннями навчити дітей користуватися українською мовою в різних сферах її застосування.

У початковій школі пропонується два види фонетичного розбору – звуковий і звуко-буквений. У звуковому розборі аналізується тільки звуковий склад мови, а в іншому – звуки і їх позначення буквами. Об'єктом звукової роботи має бути сприйняте на слух вимовлене слово.

У методиці навчання української мови [1] пропонується план проведення звукового та звуко-буквеного аналізу слів.

1. Вимов слово по складах. Склади звукову модель слова.

2. Назви в ньому кількість складів, визнач наголошений склад.

3. Вимов послідовно звуки, з яких складається слово.

4. Назви голосні і приголосні, приголосні м'які і тверді (у разі потреби – дзвінки і глухі).

5. Запиши слово, називаючи букви, якими позначають звуки в слові, указуючи на особливість уживання [1, 274 – 275].

Повний звуко-буквений аналіз доцільно використовувати лише на етапі, коли в учнів формується усвідомлення співвідношень між звуком і буквою.

У підручниках з української мови [2] подається учням алгоритм виконання звукового аналізу.

1. Вимовте слово вголос.

2. Назвіть послідовно всі звуки. Побудуйте звукову модель слова.

3. Поділіть слово на клади, позначте їх.

4. Позначте наголошений склад (звук).

5. Запишіть слово.

6. Вимовте послідовно всі звуки.

7. Вимовте приголосні звуки [2, 26].

Взірець звуко-буквеного аналізу пропонується такий.

У практиці роботи початкової школи утвердився такий алгоритм виконання звукового і звуко-буквеного аналізу слів:

1. Вимова слова вчителем.

2. Вимова його учнями.

3. Виокремлення кожного звуку і позначення [-], [=], [•].

4. Поділ слова на склади і визначення наголошеного складу.

Зразок звуко-буквеного аналізу слова

1. Вимова слова, позначення звуків у фонетичній транскрипції.

2. Поділ слова на склади, визначення наголошеного складу.

3. Виокремлення кожного звуку і позначення буквою.

4. Визначення кількості звуків і букв, з'ясування невідповідності між ними, якщо вони є.

Наприклад: *тінь* [тін']

[т] – приголосний, м'який, глухий – *те*;

[і] – голосний, наголошений – *і*.

[н'] – приголосний, м'який, дзвінкий – *ен і знак м'якшення* [4].

Під час проведення лекційних та семінарських занять акцентується увага студентів не те, що під час проведення звукового аналізу слів учнів можуть допускати ряд помилок зумовлених не лише діалектним середовищем.

Помилки у проведенні звукового аналізу слів:

- звук називають, як букву: *парта* – перший звук “пе”, глухий приголосний, вимовляють за допомогою голосу й шуму;

- вимова звука з призвуком: *парта* – перший звук [п^н], *весна* – перший звук [в^н];

- нерозрізнення твердих і м'яких приголосних: замість м'якого приголосного називають твердий (льон – перший звук [л]) і навпаки.

У плані чіткого розмежування звука і букви помилковими є і такі твердження:

- “м'яка” (тверда) приголосна (правильно: м'який – твердий приголосний звук);

- “дзвінка” (глуха) приголосна (правильно: дзвінкий – глухий приголосний звук);

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ПРОВЕДЕННЯ
ФОНЕТИЧНОГО РОЗБОРУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В УМОВАХ ДІАЛЕКТНОГО СЕРЕДОВИЩА**

- “звук є” (я, ю, є, ї – це тільки букви, які вживаються для позначення голосних звуків – *малю, любов, верхнє* – або приголосного і голосного – *солов’ю, з’ясувати, синіє, їжак*);

- “наголошена буква” (правильно: наголосений звук);

- “голосна (приголосна) буква” (правильно: буква для позначення голосного або приголосного звука);

- “буква я (або ю, є) вживається для пом’якшення попереднього приголосного” (правильно: буква я вживається для позначення м’якості попереднього приголосного; лише перед звуком [і] в українській мові спостерігаємо пом’якшення твердих приголосних);

- “знак м’якшення (ь) уживається на письмі для пом’якшення попереднього приголосного” (правильно: знак м’якшення (ь) уживається для позначення м’якості приголосного; (ь) не має звукового значення, не впливає на попередній приголосний);

- “буквосполучення вимовляється твердо (м’яко)” (правильно: в буквосполученні твердо-м’яко вимовляються лише приголосні звуки; буквосполученням позначається на письмі відповідна сполука звуків);

- “наголошений склад” (правильно: склад з наголошеним – ненаголошеним голосним звуком);

- “правопис ненаголошених голосних у корені слів” (правильно: позначення на письмі ненаголошених голосних у корені слів);

- “у слові *медовий* другий звук [є]” (правильно: у другому складі слова *медовий* з ненаголошеним голосним вимовляється [є] з наближенням до звука [и], отже, другий звук – [є^и]);

- “у слові вітер звук [в’] м’який” (правильно: у слові вітер звук [в’] пом’якшений, бо губні звуки, шиплячі та задньоязикові можуть тільки пом’якшуватись перед звуком [і]).

Висновки. Успішне навчання української мови значною мірою залежить від урахування взаємовпливів тих мов, якими користуються діти на початку шкільного навчання. Переважна більшість учнів Закарпаття, які проживають у місті, добре володіють українською мовою. Значно складнішою є ситуація на селі, де діти навчаються і проживають в умовах діалектного середовища.

Недостатнє володіння літературною мовою ускладнює їхнє навчання, оскільки через незнання багатьох літературних слів школярі часто погано розуміють прочитане чи почуте в класі, а відповідаючи на уроці, хоч і засвоїли матеріал, не завжди можуть вільно висловлюватися. Знання вчителем початкових класів діалекту полегшує його спілкування з молодшими школярами, яких виховували люди старшого віку, та інші члени родини, які користуються діалектом більше, ніж люди молоді та середнього віку. Воно сприяє глибшому ознайомленню зі звичаями населення, з його побутом, проникненню в історію краю.

Отже, мовний розбір, а саме звуковий та звуко-буквений має всебічне значення в практиці навчання. Під час його виконання конкретизуються виучувані поняття й правила; порівняння мовних фактів, знаходження спільного й відмінного, узагальнення позитивно впливають на розвиток логічного мислення учнів.

1. Ващулеко М.С. *Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. М.С. Ващуленка.* – К.: Літера ЛТД, 2011. – 364 с.

2. Ващулеко М.С. *Українська мова: підручн. для 2 кл. загальноосвітн. навч. закл. з навчанням українською мовою / М.С. Ващуленко, С.Г. Дубовик.* – К.: Видавничий дім “Освіта”, 2012. – 160 с.

3. Захарійчук М.Д. *Українська мова: підруч. для 2 кл. загальноосвітн. навч. закл. з навчанням українською мовою / М.Д. Захарійчук.* – К.: Грамота, 2012. – 176 с.

4. Лавренова М. *Види мовного розбору у початкових класах / М. Лавренова / Початкова школа.* – 2015. – №12. – С. 6 – 10.

5. Лавренова М.В. *Методика формування фонетико-орфоепічних умінь українського літературного мовлення у першокласників в умовах верхньонадборжавських говорів Закарпаття: дис. на здобуття наукового ступ. канд.пед.наук: спец.13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова) / М.В. Лавренова.* – Київ, 2011. – 263 с.

6. Лавренова М. *Підготовка майбутніх учителів до формування орфоепічних умінь українського літературного мовлення молодших школярів в умовах діалектного середовища / Професійна підготовка майбутнього педагога в умовах сучасної освітньої парадигми: [колективна монографія] / Товканець Г.В., Атрощенко Т.О., Барна Х.В. та колектив авторів / За заг. ред. д.п.н. Товканець Г.В.* – К.: Кондор-Видавництво, 2015. – С. 52 – 60.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2016

